ФІЛОСОФСЬКА ОНТОЛОГІЯ

УДК 1(38):81’255.4
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.3.1

Панич Олексій Олегович
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри богослов’я
Української євангельської теологічної семінарії
вул. Квітки Цісик, 57, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-1561-8431

ПЕРЕКЛАДИ «МЕТАФІЗИКИ» АРИСТОТЕЛЯ: КРИТИКА ПАНІВНОГО СТИЛЮ

Актуальність дослідження *зумовлена тим, що для сучасного перекладача «Метафізики» Аристотеля наявні переклади цього твору становлять не меншу проблему, ніж власне грецький оригінал: кожен із них подає власне тлумачення тексту безальтернативно, приховуючи від читача і наскрізну багатоваріантність відтворення, і конспективний характер оригіналу; водночас в україномовній науковій літературі систематичного різномовного огляду цих перекладів досі не запропоновано, а поява майже одночасно двох українських перекладів робить таке з’ясування нагальним.* ***Мета статті*** *– критично систематизувати корпус різномовних перекладів «Метафізики» і діагностувати панівний стиль перекладу, що усталився від другої половини XIX століття, як самостійну перекладознавчу проблему.* ***Методами дослідження*** *є історико-філософський (реконструкція перекладацьких настанов у їхньому розвитку), компаративний, або зіставно-перекладознавчий (паралельне зіставлення відтворень тих самих фрагментів і термінів у перекладах сімома мовами трьох найбільших європейських мовних груп), і критично-текстологічний (аналіз конспективності оригіналу та її долі в перекладі).* ***Результати дослідження*** *такі: реконструйовано генезу панівного стилю, схарактеризованого метафорою «розбодяженого» Аристотеля, у якому частка автентичного тексту й частка перекладацьких дописувань лишаються для читача невіддільними, а отже, спотворюється сама практика наукового цитування твору; побудовано типологію відхилень від цього стилю – від буквалізму Вільгельма з Мербеке до пропедевтичного переказу Г’ю Лоусона-Танкреда, ідеологічної ретермінологізації Бернара Сішера й радикальної «препарації» тексту в Андре де Мюральта; окремо розглянуто жанр наукового перекладу-коментаря окремих книг і болгарський переклад М. Гочева та І. Христова; позиціоновано українську ситуацію, у якій «екзотеричний» переказ О. Юдіна протиставлено науково-філологічній настанові нового українського перекладу.* ***Обґрунтовано****, що продуктивне зіставлення наявних українських перекладів «Метафізики» можливе лише за умови, що незмінною точкою відліку слугує грецький оригінал, а не той чи той переклад. Новизна полягає в тому, що панівний стиль перекладу вперше проаналізовано не як суто філологічну, а як історіографічну проблему, що стосується долі онтологічної термінології Аристотеля.*

Ключові слова: *переклад «Метафізики», Аристотель, панівний стиль перекладу, філософський переклад, неперекладність, компаративне перекладознавство, онтологічна термінологія.*

Вступ. Кожен, хто береться за переклад «Метафізики» Аристотеля, доволі швидко переконується, що найбільша складність, яка постає перед ним, – це не лише грецький оригінал. Не меншою, а подеколи й більшою проблемою обертаються самі наявні переклади цього твору, кількість яких за останні півтора століття зросла до кількох десятків. Ці переклади не можна ані знехтувати, ані врахувати наївно.

© Панич О. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Знехтувати наявними перекладами вкрай ризиковано: у них зосереджено величезний досвід осягнення й тлумачення оригінального тексту, нагромаджений багатьма поколіннями фахівців. Проте не менш ризиковано враховувати їх вибірково – приміром, обмежившись перекладами лише однією мовою. У цьому разі перекладач, вільно чи мимоволі, стає бранцем уже наявної в цій мові традиції відтворення ключових Аристотелевих термінів, причому незалежно від того, чи пристає він на цю традицію, чи свідомо стає до неї в опозицію. Натомість аналітичне зіставлення перекладів, здійснених у різні часи й різними мовами, відкриває те, чого принципово не може побачити читач жодного з цих перекладів, узятого окремо: наскрізну багатоваріантність тлумачення оригінального тексту.

Від читача, знайомство якого з «Метафізикою» обмежене будь-яким одним перекладом, ця перспектива прихована наглухо. Практично всі перекладачі «Метафізики» подають власний текст безальтернативно, не покликаючись на інші можливі прочитання того самого місця чи інші відповідники того самого терміна; полемічне обґрунтування концептуальних засад перекладу може міститися в передмові, але не в самому перекладеному тексті. Ба більше: з абсолютної більшості перекладів читач не здатний навіть запідозрити конспективний характер багатьох місць оригіналу. У цьому є щось глибоко парадоксальне: у передмовах і коментарях майже всі сучасні перекладачі відзначають, що текст «Метафізики» – це радше зібрання конспектів, ніж цілісний твір, підготовлений автором до оприлюднення; але у власних перекладах вони старанно знищують ці конспекти, перетворюючи текст на реконструйований «трактат», якого, за їхнім же визнанням, Аристотель не писав.

В україномовній науковій літературі систематичного різномовного огляду перекладів «Метафізики» досі не запропоновано. Окремі праці українських дослідників торкаються перекладу конкретних Аристотелевих термінів [1; 2], проте не ставлять питання про панівний стиль перекладу як самостійну перекладознавчу й водночас історіографічну проблему. Поява 2020 року українського перекладу «Метафізики» Олександра Юдіна [3] і завершення нового українського перекладу цього твору [4] надають окресленому питанню безпосередньої актуальності: уперше український читач дістає змогу порівнювати різні українські відтворення того самого тексту, і саме тепер потрібно чітко з’ясувати засади, за якими таке порівняння має провадитися.

Мета та завдання. Мета статті – критично систематизувати корпус різномовних перекладів «Метафізики» Аристотеля й діагностувати панівний стиль перекладу цього твору як самостійну перекладознавчу проблему.

Досягнення цієї мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) окреслити наявні переклади «Метафізики» як самостійну проблему перекладача, зумовлену багатоваріантністю тлумачення, безальтернативністю подання й конспективністю оригіналу; 2) реконструювати генезу та схарактеризувати діагноз панівного стилю перекладу; 3) на матеріалі латинської, романської, германської та слов’янської перекладацьких традицій побудувати типологію відхилень від цього стилю; 4) окреслити українську перекладацьку ситуацію й засади, за якими доцільно зіставляти наявні українські переклади «Метафізики».

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на поєднанні трьох методів. Історико-філософський метод дає змогу реконструювати перекладацькі настанови в їхньому історичному розвитку – від середньовічних латинських перекладів до перекладів початку XXI століття. Компаративний (зіставно-перекладознавчий) метод передбачає паралельне зіставлення відтворень тих самих фрагментів і термінів оригіналу в різномовних перекладах, що уможливлює виявлення багатоваріантності тлумачення. Критично-текстологічний метод спрямований на аналіз конспективного характеру грецького оригіналу та його долі в перекладі, а також на оцінку тієї міри, у якій той чи той переклад зберігає або згладжує цю особливість тексту.

Концептуальною рамкою дослідження слугує поняття неперекладності у сенсі Барбари Кассен – не того, чого не перекладають, а того, що не перестають (не) перекладати [5]. Така рамка дає змогу тлумачити багатоваріантність відтворення Аристотелевих термінів не як ваду, яку належить усунути, а як філософський факт, що його переклад має радше засвідчити, ніж приховати. Матеріалом дослідження є переклади «Метафізики» сімома мовами, що репрезентують три

найбільші європейські мовні групи – романську, германську та слов'янську, – а також латинські переклади, зіставлені з грецьким оригіналом за виданням В. Д. Росса [6].

Результати дослідження. Наявні переклади як самостійна проблема перекладача. Уже побіжний огляд перекладів «Метафізики» виявляє, що ті самі місця оригіналу відтворюються в них украй по-різному, і ці розбіжності стосуються не лише стилю, а й самого змісту висловленого. Причина криється в особливій природі тексту, з яким має справу перекладач. Текст «Метафізики», узятий як ціле, є надзвичайно нерівним щодо повноти запису та однозначності смислу. Одні речення в ньому записані цілком і не викликають сумнівів щодо їхнього змісту; інші подані частково, з пропуском окремих слів, які інколи можна впевнено відновити за контекстом, а інколи лише вгадати; є й такі згущені конспективні записи, що їх доводиться розшифровувати, наче шараду.

Показовою є низка еліптичних формул, зосереджених буквально у двох поспіль реченнях п'ятого розділу дванадцятої книги (1071a.24–36). У буквальному відтворенні вони звучать приблизно так: «якщо ж ці усій, проте для різних різні причини та стихії»; «і різні того самого виду, не за видом, а що в одиничних інше»; «отак ті самі, або за відповідністю, що речовина, форма, позбавленість, рушій». Перекласти такі звороти дослівно, нічого не дописуючи, неможливо: подібний текст просто не мав би сенсу. Але, розшифровуючи цей конспект наздогад, перекладач щоразу ризикує вписати у власний текст свої тлумачення й припущення, видаючи їх за автентичний текст Аристотеля.

Саме тут і постає головна проблема. Практично всі перекладачі подають власний текст безальтернативно, як остаточний, і читач, узявши майже будь-яке речення такого перекладу, не має жодних підстав судити, які з прочитаних ним слів мають відповідники у грецькому оригіналі, а які додано перекладачем. А відтак довірливий читач цитуватиме цю суміш перекладу з перекладацькими здогадами, супроводжуючи цитату звичною формулою на кшталт «Аристотель зазначає…». Ілюзію остаточності, яку створює кожен окремий переклад, здатне розвіяти лише зіставлення багатьох перекладів між собою та з оригіналом.

Генеза й діагноз панівного стилю: «розбодяжений» Аристотель. Описаний спосіб перекладу не є випадковим збоєм окремих перекладачів – це усталена й свідомо обрана настанова, яку можна назвати панівним стилем перекладу «Метафізики». Цей стиль сформувався у другій половині XIX століття й практикується донині. У ньому була й лишається своя рація, зумовлена певним розумінням очікувань читацької аудиторії. Ці очікування можна описати як запит на прояснення: читач, часто-густо не філософ за фахом, хоче, щоб йому ясно й по можливості дохідливо розповіли, про що саме йдеться в «Метафізиці». Презумпція полягає в тому, що аудиторія не подужає буквальнішого перекладу, і ця презумпція не позбавлена підстав, бо цілком буквальний переклад «Метафізики» справді виглядав би подеколи безглуздо. Тому перекладач, скрізь де вважає за потрібне, реконструює й переповідає думку Аристотеля власними словами, заповнюючи лакуни грецького тексту на свій розсуд.

Наслідком такого підходу стає те, що можна схарактеризувати метафорою «розбодяженого» Аристотеля. Речення перекладу може відсотків на двадцять складатися з більш-менш точно дібраних відповідників до слів оригіналу, а відсотків на вісімдесят – із перекладацьких здогадних дописувань, пояснень і перифразів. При цьому пропорція «оригіналу» та «домішки» лишається для читача цілком невидимою, а різні переклади того самого місця можуть істотно розходитися між собою. Парадокс полягає в тому, що перекладачі, які у своїх передмовах слушно наголошують на конспективній природі «Метафізики», у власних перекладах систематично цю природу приховують, «дотягуючи» оригінал до вигляду послідовності довершено сформульованих речень без жодних пропусків і темних місць. Саме тому панівний стиль доцільно розглядати не як суто філологічну звичку, а як історіографічну настанову з відчутними наслідками для наукового обігу тексту. Засади альтернативної настанови, покликаної зберегти й багатоваріантність, і конспективність оригіналу, докладно викладено в передмові до нового українського перекладу «Метафізики» [4].

Латинська й ранньомодерна традиція: буквальність і поліфонія. Наявність панівного стилю передбачає й наявність відхилень від нього – як тих, що передували його усталенню, так

і тих, що виникли пізніше. Найдавніші з-поміж використаних у цьому дослідженні перекладів належать латинській традиції. Переклад Вільгельма з Мербеке (друга половина XIII століття) – один із перших латинських перекладів «Метафізики» і, наскільки відомо, перший, здійснений безпосередньо з грецького оригіналу, а не через арабських посередників [7]. Вільгельм помітно відхиляється від пізнішої панівної традиції вбік буквальності відтворення грецького тексту, і в цій настанові йому суттєво допомагає сама природа латини, яка граматично й термінологічно значно ближча до греки, ніж новоєвропейські мови.

Показовим є відтворення грецького λόγος. У пізніших перекладах, залежно від контексту й перекладацького тлумачення, це слово перетворюється на «визначення», «розуміння», «підставу», «формулювання», «поняття», «пропорцію» тощо, тобто розпадається на низку часткових відповідників, тоді як принципова особливість Аристотелевого міркування якраз і полягає в тому, що він одним словом називає все те, що ми, залежно від контексту, схильні називати цими багатьма. Вільгельм натомість стабільно передає λόγος не менш ємним і багатозначним латинським ratio, зберігаючи змістову єдність терміна. Переклад Віссаріона Нікейського (XV століття) показує, яку поліфонію тлумачення можна отримати навіть у межах ранньомодерної латини [8]. Німецький переклад Германа Боніца (1848–1849) за загальними настановами вже мало відрізняється від пізніших перекладів Вільяма Росса чи Жюля Тріко [9] й зручно правитиме за місток до розгляду власне германської та романської традицій XX століття.

Переклади XX – початку XXI століття: типологія відхилень. У XX – на початку XXI століття панівний стиль дав цілу низку впливових перекладів, які водночас окреслили й простір можливих відхилень від нього. Класичними для своїх традицій стали англійські переклади Вільяма Росса (1924) [6] і Г'ю Треденніка (1933–1935) [10] та французький переклад Жюля Тріко (1933) [11]: саме їх найлегше знайти сьогодні, і саме вони найповніше втілюють мейнстрімну настанову на прояснення. Проте вже в межах цієї доби виразно окреслюються кілька типів відхилення.

Перший тип – надмірна акомодація до читача – представлений англійським перекладом Г'ю Лоусона-Танкреда (1998) [12]. Цей переклад помітно відхиляється від мейнстріму в бік, протилежний настанові Вільгельма з Мербеке: у багатьох місцях він є радше довільним переказом, свідомо написаним із пропедевтичною метою (сам перекладач у передмові зауважує, що звертається радше до orbi, ніж до urbi). Перекладач супроводжує докладними вступами не лише кожну книгу, а й кожен розділ, що справді полегшує читання новачкові, але водночас довільно змінює структуру оригіналу й нерідко заміняє близький до тексту переклад узагальненим переказом. Прикметно, що в окремих місцях той самий перекладач, навпаки, знаходить влучніші відповідники, ніж інші англомовні колеги.

Другий тип – ідеологічна ретермінологізація – представлений французьким перекладом Бернара Сішера (2007) [13]. Цей переклад свідомо виконано в «гайдеґеріанській» манері розуміння грецької філософії, відповідно до якої Сішер різко змінює традиційні французькі відповідники практично всіх базових термінів Аристотеля: грецьке εἶδος (яке інші французькі перекладачі здебільшого передають як «форму» чи «вид») перетворюється на «вигляд» (visage), а οὐσία (зазвичай «субстанція» або «сутність») – на «присутність» (présence). Такий переклад цінний як послідовний філософський експеримент, але саме його послідовність унаочнює, наскільки глибоко перекладацька настанова здатна перевизначати зміст оригіналу.

Третій, найрадикальніший тип – препарація тексту – представлений французьким перекладом Андре де Мюральта (2010) [14]. З одного боку, Мюральт єдиний із розглянутих перекладачів систематично відокремлює фрагменти буквально відтвореного грецького тексту від власних перекладацьких вставок, беручи останні у квадратні дужки. З іншого боку, він же радикально перетворює текст Аристотеля, надаючи йому вигляду Вітґенштайнового «Трактату» з відсутнім в оригіналі багатоступеневим поділом на пронумеровані пункти й підпункти, причому деякі з цих підпунктів утворено з перекладеного тексту «Метафізики», а інші – цілком із власного пояснювального тексту перекладача. Унаслідок цього власне Аристотелевого тексту – перекладеного, але мінімально препарованого – читач і в цьому виданні побачити не може.

На цьому тлі окремо варто відзначити німецький переклад Майкла Фреде та Гюнтера Патціга (1988) [15] – єдиний із розглянутих, у якому грецьке οὐσία відтворено простою транслітерацією (ousia). Таке рішення видається найвдалішим для цього ключового Аристотелевого терміна, оскільки воно не нав'язує оригіналові жодного з часткових новоєвропейських відповідників; докладніше аргументацію на користь транслітерації οὐσία як «усії» викладено в окремій праці [2]. Прикметно, що в інших аспектах переклад Фреде й Патціга цілком відповідає панівному стилю, що усталився в Європі наприкінці XIX – у першій половині XX століття, – а отже, вдале рішення щодо одного терміна не рятує переклад від загальної настанови на прояснення.

Наскільки глибоко панівний стиль впливає навіть на дрібні деталі відтворення, показують два мікроприклади. Перший – доля вказівного звороту ἐπὶ τοῖσδε («для оцих») на початку дев'ятого розділу першої книги (990b.7–8). Його «жестовий», вказівний характер зберігає у своєму старанно буквальному перекладі Вільгельм із Мербеке (et in his et in sempiternis); натомість у пізніших перекладах цей вказівний жест або зникає (Росс: «whether the many are in this world or are eternal»; Треденнік: «both in our everyday world and in the realm of eternal entities»; Тріко: «qu'il s'agisse d'une multiplicité sensible ou d'une multiplicité éternelle»), або губиться у дописаних перекладачами проясненнях (Сішер, Дюмініль і Жолін [16], Слезак [17], а також польський переклад Т. Жележніка [8]). Читач жодного з цих перекладів не має підстав здогадатися, що в оригіналі стоїть простий вказівний жест.

Другий приклад – відтворення звороту αὐτὸ ὃ ἔστιν ἓν ἕκαστον («кожне саме») у десятому розділі тринадцятої книги (1086b.27), контекст якого не спрямовує думку читача в одному напрямі, а тому дає простір для найрозбіжніших припущень. Різні перекладачі, силкуючись зробити це місце якомога яснішим, перетворюють «кожне саме» на «саме те, чим є річ» (Росс), «кожне ідеальне суще» (Треденнік), «Реальність у собі» (Тріко), «те, що справді існує» (Лоусон-Танкред), «кожну з цих реалій» (Сішер), «оригінал» (Аннас) [18], «річ як таку» (Слезак). Кожен із цих варіантів перекладач подає безальтернативно, як єдино правильний, – і саме цю ілюзію остаточності покликане розвіяти компаративне зіставлення.

Науковий переклад-коментар окремих книг. Осібне місце в цьому просторі посідає жанр, який доцільно назвати науковим перекладом-коментарем окремих книг «Метафізики». На відміну від повних перекладів, орієнтованих на широкого читача, тут дослідник зосереджується на одній книзі (чи кількох суміжних) і супроводжує переклад розлогим філологічним та філософським апаратом. До цього жанру належать уже згаданий переклад сьомої книги, здійснений Майклом Фреде та Гюнтером Патцігом (1988) [15], переклад сьомої й восьмої книг Девідом Бостоком (1994) [19], переклад тринадцятої та чотирнадцятої книг Джулією Аннас (1976) [18], а також переклад і коментар четвертої книги, виконані Барбарою Кассен і Мішелем Нарсі під промовистою назвою «Рішення сенсу» (1998) [20].

Прикметно, що саме цей жанр найменше піддається діагностованому вище згладжуванню. Коментар, у якому перекладач експліцитно обговорює різночитання, альтернативні тлумачення й термінологічні рішення, повертає читачеві те, що панівний стиль у власне перекладі приховує: усвідомлення того, що текст «Метафізики» припускає різні прочитання, а обраний варіант є рішенням перекладача, а не «самим Аристотелем». У цьому сенсі науковий переклад-коментар окремих книг виявляється найближчим родичем тієї «поліфонічної» настанови, на якій ґрунтується новий український переклад [4].

Межі порівняння: чому сім мов. Корпус перекладів, які можна залучити до такого зіставлення, у принципі не має меж. Поза розглянутими залишилися, зокрема, повний німецький переклад Ганса Ґюнтера Цекля (2003) [21], повний французький переклад Крістіана Рюттена й Аннік Стівенс у виданні «Плеяди» (2014) [22] та повний англійський переклад Клайва Ріва (2016) [23], а також численні переклади окремих книг тими самими мовами й переклади «Метафізики» італійською, іспанською та іншими мовами. Зіставлення перекладів можна розширювати практично до нескінченності, тож дослідникові доводиться десь спинитися.

Обраний у цьому дослідженні набір – переклади сімома мовами, що репрезентують три найбільші європейські мовні групи (романську, германську та слов'янську), у поєднанні

з латинською традицією – виявився цілком достатнім, щоб виявити ту «поліфонію» тлумачення, задля якої й здійснюється порівняння. Це саме по собі є методологічним висновком: мета зіставлення полягає не у вичерпності, а в демонстрації багатоваріантності, для чого досить обмеженого, але репрезентативного корпусу. Показовим межовим випадком у цьому корпусі є англійський переклад Джо Сакса (1999) [24], який охоплює всі чотирнадцять книг: навіть у неповному вигляді (перші одинадцять книг) він виявився достатньо репрезентативним для аналітичного порівняння.

Слов'янська традиція поза російською. Слов'янські переклади «Метафізики» заслуговують на окрему увагу – не в останню чергу тому, що вони демонструють специфічні можливості слов'янських мов у відтворенні грецької філософської термінології. Особливо показовий болгарський переклад, здійснений Миколою Гочевим (книги I–III, X–XIV) та Іваном Христовим (книги IV–IX) за редакцією Дімки Гічевої-Гочевої (2000) [25]. За загальним спрямуванням термінологічних рішень цей переклад сполучає окремі риси західноєвропейської та східнослов'янської традицій, але водночас містить низку оригінальних знахідок і напрочуд вдало використовує специфічні лексичні ресурси болгарської мови.

Так, можливість утворити множину від займенника «дещо» (болг. неща) дає болгарським перекладачам змогу висловлюватися дуже обачно там, де до прикметника Аристотеля потрібно, задля граматичної завершеності речення, додати бодай якийсь іменник, відсутній у грецькому тексті: замість надмірно конкретизованих «сутностей», «речей», «істот» чи «реалій» болгарський перекладач може вжити нейтральне «дещо» у множині. Прикметно, що згодом обидва співавтори цього перекладу продовжили роботу вже поодинці, кожен над власним повним перекладом «Метафізики». Польська традиція представлена перекладом Тадеуша Жележніка, який у складі унікального люблінського видання (2000) подано як трилінгву: на кожному розвороті грецький текст за редакцією Росса супроводжено латинським перекладом (Вільгельма з Мербеке для книг I–XII і Віссаріона Нікейського для книг XIII–XIV) та польським перекладом Жележніка [8].

Українська перекладацька ситуація й позиціонування. Українська перекладацька ситуація склалася так, що майже одночасно з'явилися два різні українські переклади «Метафізики», засновані на протилежних настановах. Український переклад Олександра Юдіна, що вийшов у харківському видавництві «Фоліо» (2020), сам перекладач у передмові кваліфікує як «екзотеричну» версію (на відміну від паралельно виконуваної ним «езотеричної»), інтенція якої полягала в тому, щоб «зробити текст якомога зручнішим для читача» [3, с. 7]. Відповідно, цей переклад, за власним визнанням перекладача, не відтворює, а «радше переказує оригінал, іноді навіть дозволяючи собі доповнювати його» [3, с. 7]. Ідеться, отже, про свідомо пропедевтичну настанову, споріднену з описаним вище полюсом надмірної акомодації, хоча й без того «осучаснення» реалій, що трапляється в деяких інших перекладах.

Настанова нового українського перекладу «Метафізики» [4] є принципово іншою: замість «дотягувати» оригінал до вигляду гладкого трактату, цей переклад прагне зберегти й багатоваріантність тлумачення, і конспективність тексту, супроводжуючи переклад «поліфонічним» коментарем, який відкриває читачеві розмаїття наявних прочитань кожного проблемного місця. За такого підходу порівняння двох українських перекладів «Метафізики» лишається відкритою – і, можливо, цікавою – нагодою, якою український читач може скористатися самотужки. Але скористатися нею продуктивно можна лише за однієї умови: узявши за незмінну «точку відліку» не той чи той переклад, а сам грецький оригінал. Саме ця умова, а не перевага того чи того перекладача, і є головним практичним висновком із проведеного зіставлення.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для кількох висновків. По-перше, для сучасного перекладача й вимогливого читача «Метафізики» наявні переклади цього твору становлять самостійну проблему, зумовлену трьома пов'язаними чинниками: наскрізною багатоваріантністю тлумачення оригіналу, безальтернативністю, з якою кожен переклад подає власне прочитання, і конспективним характером самого грецького тексту, що його більшість перекладів радше приховує, ніж відтворює.

По-друге, панівний стиль перекладу «Метафізики», який усталився від другої половини XIX століття, доцільно розглядати не як суто філологічну, а як історіографічну проблему. Прагнучи задовольнити читацький запит на прояснення, цей стиль виробляє «розбодяженого» Аристотеля, у якому частка автентичного тексту й частка перекладацьких дописувань лишаються для читача невіддільними, а отже, спотворюється сама практика наукового цитування «Метафізики».

По-третє, зіставлення різномовних перекладів дає змогу побудувати типологію відхилень від панівного стилю – від буквалізму Вільгельма з Мербеке на одному полюсі до пропедевтичного переказу Г'ю Лоусона-Танкреда, ідеологічної ретермінологізації Бернара Сішера й радикальної препарації тексту Андре де Мюральта на другому. Ця типологія окреслює реальний простір перекладацьких рішень, у якому вперше дістає своє місце й українська перекладацька ситуація.

По-четверте, продуктивне зіставлення наявних українських перекладів «Метафізики» можливе лише за умови, що незмінною точкою відліку слугує грецький оригінал, а не той чи той переклад.

Перспективи подальших досліджень пов'язані, з одного боку, з докладним порівняльним аналізом двох українських перекладів «Метафізики», а з другого – з окремим вивченням долі ключових онтологічних термінів Аристотеля (насамперед οὐσία та τὸ τί ἦν εἶναι) у різномовній перекладацькій традиції.

Інформація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки цієї статті автор використовував програму Claude (Anthropic) як редакційного асистента – для впорядкування структури й редагування тексту, оформлення та звірки бібліографічного апарату (списку використаних джерел і References), а також перевірки вихідних даних цитованих видань. Усі наукові ідеї, положення, аналіз, аргументацію та висновки сформульовано особисто автором. Після використання зазначеного інструмента автор перевірив і відредагував текст і несе повну відповідальність за зміст публікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вестель Ю., Листопад І., Панич О. «Категорії» 1–5: оригінал і три переклади. *Філософська думка*. 2012. № 1. С. 26–58.

2. Панич О. О. Аристотелева «усія»: між перекладом і неперекладністю. Аристотель: традиція, адаптація, переклад. Київ : Дух і Літера, 2017. С. 7–92.

3. Арістотель. Метафізика / переклад з давньогрецької, передмова і примітки О. Юдіна. Харків : Фоліо, 2020. 300 с. ISBN 978-966-03-9250-2.

4. Аристотель. Метафізика / переклад, передмова і коментарі О. Панича; наук. ред. Л. Звонська. Київ : Темпора, 2022. 848 с. ISBN 978-617-569-534-0.

5. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей / за ред. Б. Кассен. Т. 1–4. Київ : Дух і Літера, 2011–2016.

6. Aristotle's Metaphysics: A revised text with introduction and commentary by W. D. Ross. Vol. I–II. Oxford: Clarendon Press, 1975.

7. Aristoteles Latinus. Metaphysica. Lib. I–XIV. Recensio et translatio Guillelmi de Moerbeka / ed. G. Vuillemin-Diem. Leiden; New York; Köln: E. J. Brill, 1995.

8. Arystoteles. Metafizyka / tekst polski oprac. M. A. Krąpiec, A. Maryniarczyk na podstawie tłumaczenia T. Żeleźnika. T. I–II. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2000.

9. Aristoteles Metaphysik / übers. von H. Bonitz. Berlin: Georg Reimer, 1890.

10. Aristotle. The Metaphysics / with an English translation by H. Tredennick. Vol. I–II. London: William Heinemann; Cambridge, MA: Harvard University Press, 1933–1935.

11. Aristote. La Métaphysique / traduction et commentaire par J. Tricot. T. I–II. Paris: Librairie philosophique J. Vrin, 1981.

12. Aristotle. Metaphysics / translated with an introduction by H. Lawson-Tancred. London: Penguin Books, 1998.

13. Aristote. Métaphysique / introduction, traduction et notes de B. Sichère. Paris: Pocket, 2007.

14. Aristote. Les Métaphysiques / traduction analytique des livres Γ, Z, Θ, I et Λ, introduite, commentée et annotée par A. de Muralt. Paris: Les Belles Lettres, 2010.

15. Frede M., Patzig G. Aristoteles «Metaphysik Z». Text, Übersetzung und Kommentar. Bd. I–II. München: C. H. Beck, 1988.

16. Aristote. Métaphysique / introduction, traduction, notes, bibliographie et index par M.-P. Duminil et A. Jaulin. Paris: Flammarion, 2008.
17. Aristoteles. Metaphysik / übersetzt und eingeleitet von T. A. Slezák. Berlin: Akademie Verlag, 2003.
18. Aristotle's Metaphysics. Books M and N / translated with introduction and notes by J. Annas. Oxford: Clarendon Press, 1976.
19. Aristotle. Metaphysics. Books Z and H / translated with a commentary by D. Bostock. Oxford: Clarendon Press, 1994.
20. Cassin B., Narcy M. La décision du sens. Le livre Gamma de la Métaphysique d'Aristote: introduction, texte, traduction et commentaire. Paris: Librairie philosophique J. Vrin, 1998.
21. Aristoteles Metaphysik / übersetzt von H. G. Zekl. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2003.
22. Aristote. Métaphysique / texte traduit par C. Rutten et A. Stevens. Aristote. Œuvres. T. I. Paris: Gallimard, coll. «Bibliothèque de la Pléiade», 2014.
23. Aristotle. Metaphysics / translated by C. D. C. Reeve. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2016.
24. Aristotle's Metaphysics: A new translation by J. Sachs. Santa Fe: Green Lion Press, 1999.
25. Аристотел. Метафизика / превод от старогръцки Н. Гочев, И. Христов; ред. Д. Гичева-Гочева. София: СОНМ, 2000.

REFERENCES

1. Vestel, Yu., Lystopad, I., & Panych, O. (2012). "Katehorii" 1–5: oryhinal i try pereklady ["Categories" 1–5: The original and three translations]. *Filosofska dumka,* 1, 26–58. [in Ukrainian].
2. Panych, O. O. (2017). Arystoteleva "usiia": mizh perekladom i neperekladnistiu [Aristotle's "ousia": Between translation and untranslatability]. In Arystotel: tradytsiia, adaptatsiia, pereklad (pp. 7–92). Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
3. Aristotle. (2020). Metafizyka [Metaphysics] (O. Yudin, Trans., Pref., & Notes). Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
4. Aristotle. (2022). Metafizyka [Metaphysics] (O. Panych, Trans., Pref., & Comment.; L. Zvonska, Ed.). Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
5. Cassin, B. (Ed.). (2011–2016). Yevropeiskyi slovnyk filosofii: Leksykon neperekladnostei [European vocabulary of philosophies: Dictionary of untranslatables] (Vols. 1–4). Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
6. Ross, W. D. (Ed.). (1975). Aristotle's Metaphysics: A revised text with introduction and commentary (Vols. 1–2). Oxford: Clarendon Press.
7. Vuillemin-Diem, G. (Ed.). (1995). Aristoteles Latinus. Metaphysica, lib. I–XIV: Recensio et translatio Guillelmi de Moerbeka. Leiden; New York; Köln: E. J. Brill.
8. Krąpiec, M. A., & Maryniarczyk, A. (Eds.). (2000). Arystoteles. Metafizyka (T. Żeleźnik, Trans.) (Vols. 1–2). Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
9. Bonitz, H. (Trans.). (1890). Aristoteles Metaphysik. Berlin: Georg Reimer.
10. Tredennick, H. (Trans.). (1933–1935). Aristotle. The Metaphysics (Vols. 1–2). London: William Heinemann; Cambridge, MA: Harvard University Press.
11. Tricot, J. (Trans.). (1981). Aristote. La Métaphysique (Vols. 1–2). Paris: Librairie philosophique J. Vrin.
12. Lawson-Tancred, H. (Trans.). (1998). Aristotle. Metaphysics. London: Penguin Books.
13. Sichère, B. (Trans.). (2007). Aristote. Métaphysique. Paris: Pocket. [in French].
14. Muralt, A. de. (Trans.). (2010). Aristote. Les Métaphysiques. Paris: Les Belles Lettres.
15. Frede, M., & Patzig, G. (1988). Aristoteles "Metaphysik Z": Text, Übersetzung und Kommentar (Vols. 1–2). München: C. H. Beck.
16. Duminil, M.-P., & Jaulin, A. (Trans.). (2008). Aristote. Métaphysique. Paris: Flammarion.
17. Slezák, T. A. (Trans.). (2003). Aristoteles. Metaphysik. Berlin: Akademie Verlag.
18. Annas, J. (Trans.). (1976). Aristotle's Metaphysics: Books M and N. Oxford: Clarendon Press.
19. Bostock, D. (Trans.). (1994). Aristotle. Metaphysics: Books Z and H. Oxford: Clarendon Press.
20. Cassin, B., & Narcy, M. (1998). La décision du sens: Le livre Gamma de la Métaphysique d'Aristote. Paris: Librairie philosophique J. Vrin.
21. Zekl, H. G. (Trans.). (2003). Aristoteles Metaphysik. Würzburg: Königshausen & Neumann.
22. Rutten, C., & Stevens, A. (Trans.). (2014). Aristote. Métaphysique. In Aristote. Œuvres (Vol. 1). Paris: Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade.

23. Reeve, C. D. C. (Trans.). (2016). Aristotle. Metaphysics. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
24. Sachs, J. (Trans.). (1999). Aristotle's Metaphysics: A new translation. Santa Fe: Green Lion Press.
25. Gochev, N., & Hristov, I. (Trans.). (2000). Aristotel. Metafizika (D. Gicheva-Gocheva, Ed.). Sofia: SONM.

Panych Oleksii Olehovych
Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Theology
Ukrainian Evangelical Theological Seminary
57, Kvitky Tsisyk str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1561-8431

TRANSLATIONS OF ARISTOTLE'S METAPHYSICS: A CRITIQUE OF THE DOMINANT STYLE

The relevance of the study stems from the fact that, for any present-day translator of Aristotle's Metaphysics, the existing translations pose no less a ***problem*** *than the Greek original itself: each of them presents its own reading of the text as the only possible one, concealing from the reader both the pervasive multiplicity of interpretation and the condensed, note-like character of the original; meanwhile, Ukrainian-language scholarship still lacks a systematic multilingual survey of these translations. The* ***purpose*** *of the article is to systematise the corpus of multilingual translations of the Metaphysics and to diagnose the dominant translation style, established from the second half of the nineteenth century, as an independent problem of translation studies. The* ***methods*** *of the study are the historico-philosophical method, the comparative (contrastive-translational) method applied to translations into seven languages of the three largest European language groups, and the critical-textological method. The* ***results*** *are as follows: the genesis of the dominant style is reconstructed and described through the metaphor of a "diluted" Aristotle, in which the reader cannot separate the authentic text from the translator's additions; a typology of deviations from this style is built, from the literalism of William of Moerbeke to the propaedeutic paraphrase of Hugh Lawson-Tancred, the ideological re-terminologisation of Bernard Sichère and the radical "preparation" of the text in André de Muralt; the genre of scholarly single-book translation-commentary and the Bulgarian translation by N. Gochev and I. Hristov are examined separately; and the Ukrainian situation is positioned by contrasting the "exoteric" paraphrase by O. Yudin with the scholarly-philological approach of a new Ukrainian translation. The novelty of the study is that the dominant translation style is analysed for the first time not as a purely philological but as a historiographical problem concerning the fate of Aristotle's ontological terminology.*

Key words: *translation of the Metaphysics, Aristotle, dominant translation style, philosophical translation, untranslatability, comparative translation studies, ontological terminology.*

Дата першого надходження статті до видання: 22.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.11.2026